

Predgovor

BIOGRAFIJA MOGUĆEG

Može se, u prvi mah, neobičnom učiniti tvrdnja kako su *Široka vrata* najautobiografskiji od svih romana Aleksandra Tišme s obzirom na to da se sa njegovim junakom rastajemo kao sa vrlo mladim čovekom koji će, odlukom vojnog suda, biti streljan za nedelju dana. S obzirom na vreme i mesto zbiivanja, kraj Drugog svetskog rata u Jugoslaviji, nemamo nikakvih razloga da sumnjamo kako će presuda biti izvršena; takve presude su bile izvršavane vrlo revnosno. A Tišmu je tek očekivao dug život i, što je valjda još važnije, pisanje.

U ovom poslednjem, dakle *pisanju*, leži odgonetka prividne zagonetke i paradoksa o autobiografskom. Autobiografski roman nikako nije autobiografija i ne treba očekivati kako je pisac ovde jednostavno pripovedao događaje iz svoga života ili opisivao, direktno, ličnosti koje je upoznao; roman zahteva fikcionalizaciju mada, treba biti svestan, fikcionalizacija je uvek prisutna i u autobiografijama, sa piščevom namerom ili bez nje. Prema faktičkoj istinitosti autobiografija uvek treba biti oprezan, ne samo zbog uvek prisutne želje, opet sa namerom ili bez nje, svakoga čoveka da sebe i sopstvenu ulogu u nekim događajima ulepša ili učini važnijom. Naše pamćenje, kao i naše viđenje stvari, ljudi i događaja, nikada nije

preterano pouzdano. Zbog toga se u istoriografiji memoari i autobiografije i smatraju sekundarnim izvorom čija se tačnost mora dobro proveravati. Sa autobiografskom književnošću stvari su još zapetljanije. Nije ovde loše prisetiti se Marcela Prousta, ne samo zato što se radi o jednom od najvećih roman-sijera, već i zato što je prvi susret sa njegovim delom, čitanje *Du côté de chez Swann*, mladog Aleksandra Tišmu gurnulo u duboku stvaralačku krizu, nateralo ga da se zapita o smislu sopstvenog pisanja. Čemu pisati kada već postoje ovako velike knjige čijoj vrednosti je tako teško, ako je uopšte moguće, imalo se približiti, zašto samo uvećavati zatrpanost bibliotečkih magacina? Tišma je, ipak, nastavio pisati, dakle pronašao je neki svoj odgovor na ovo pitanje koje se, makar povremeno, mora javiti svakom piscu koji ume čitati a pritom poseduje makar malo kritičke distance prema sopstvenom pisanju. Ali Tišmina veza sa Proustovim delom potrajala je kroz čitav život, te je tako zaslužan za prevođenje i objavljivanje velikog Proustovog romana na srpskom, makar ne sa najsrećnijim prevodom naslova, koji glasi *U traganju za iščezlim vremenom*.

Upravo se na ovom početku romana nalaze neki odgovori na dileme o prirodi autobiografskog. Naivniji čitalac je, može biti, uveren kako nam Proust izlaže sopstvena sećanja, voljna ili nevoljna svejedno, na detinjstvo. No i ako malo zagrebetete po Proustovoj biografiji odmah ćete naleteti na probleme; Proustov deda po majci nije mogao nikoga sresti nakon nedeljne mise, iz prostog razloga što na istu nije išao; bio je Jevrej, pripadnik ugledne i bogate bankarske porodice Weil; kažu, istina, da je i u sinagogu išao samo o velikim praznicima. U romanu, junakova porodica po majci je sasvim izričito katolicizirana.

Vredi ovde pomenuti i jednog važnog junaka Proustovog romana, Charlesa Swanna. U pitanju je čovek ne samo izuzetnog obrazovanja već i rafiniranog osećanja za umetnost, oštrih i tačnih sudova i uvida; ali sav svoj talenat on će potrošiti briljirajući u salonskim nastupima, na otmenim ručkovima, sve do trenutka kada toj publici pomalo dosadi, izađe iz mode. André Gide, u ne sasvim ubedljivom naporu da se opravda za jedan od uredničkih promašaja stoleća – kao urednik je odbio da objavi upravo onu knjigu što je bacila Tišmu u stvaralačku krizu – tvrdi kako on knjigu zapravo nije ni pročitao, već je odbacio letimično poznajući Marcela Prousta te je bio uveren kako se radi o piskaranjima nekog salonskog snoba. Zato Swanna možemo i doživeti kao negativni alter ego samog Prousta; osobu koja je gubila vreme (*temps perdu*, izgubljeno vreme, izgubljeno u srpskom prevodu) u blistavim salonskim konverzacijama umesto da se posveti onom jedinom čime se vreme može sačuvati i obnoviti: pisanju. Tako stižemo i do boljeg razumevanja pojma autobiografski koji obuhvata ne samo ono što se desilo, već i ono što se moglo desiti. Romani tu i nastaju.

Čime se Aleksandar Tišma u svojoj tzv. nefikcionalnoj prozi – lično ne verujem u mogućnost povlačenja isuviše čvrste i jasno definisane granice između fikcionalnog i nefikcionalnog – i te kako bavio. On se na više mesta, posebno u svojoj putopisnoj prozi, poigrava sa pretpostavkom šta bi bilo da je bilo, tačnije da je u nekom životnom trenutku doneo nekakve druge i drukčije odluke: recimo, da se odlučio da napusti zemlju, da emigrira, jer se radi o vremenu kada odlazak iz zemlje nije bio ni lak ni jednostavan, te da ode, recimo u Pariz ili Njujork. Uveren je da bi tamo živio lakše: ne samo u materijalnom smislu, što se često povodom takvih dilema

i odluka pominje, već i na niz drugih načina; taj svet bi mu bio bliži. Kako godine odmiču, Tišma sve manje oseća bliskost sa svojim okruženjem, distanca, osećanje nepripadanja sve više rastu i sve je skloniji uverenju kako bi se tamo, negde drugde, osećao, u najmanju ruku, slobodnijim. Ali, sa druge strane je uveren da bi svi dobici, nesumnjivo brojni i značajniji, bili plaćeni ogromnom cenom: tamo ne bi mogao pisati ili, u najboljem slučaju, ne bi se mogao u toj meri predati pisanju kao što je mogao ovde. A za njega je, sasvim proustovski, pisanje suština egzistencije.

Pažljiv čitalac Tišmine memoarske proze (*Sećaj se večkrat na Vali*) te romana *Široka vrata* lako će, u Tišminim opisima ljudi i događaja koje i jedna i druga proza obuhvataju, pronaći brojne sličnosti između doživljaja pisca i doživljaja romanesknog junaka, kako u zbivanjima tako i u nekim likovima. Nesumnjivo je da je junakov strah od mobilizacije i Sremskog fronta bio i piščev, kao i mnogih drugih koji su živeli u tom trenutku. U Jugoslaviji je Sremski front bio jedno od najsurovijih ratišta Drugog svetskog rata, na koje su slati potpuno neobučeni vojnici a kojima su, opet, zapovedali krajnje nespremni oficiri. Njihovo borbeno iskustvo je moglo biti čak i veliko, ali u partizanskom ratovanju; o frontovskom ratovanju u ravnici, dakle jednom od najtežih vrsta rata, nisu znali mnogo više od svojih vojnika; pomešano sa ideološkim fanatizmom, sve je ovo vodilo ogromnim, neproporcionalnim gubicima, tim više što je i medicinska služba bila loše organizovana i haotična; vredí o tome pročitati uspomene Gojka Nikoliša. A Beogradom su prolazile kolone seljačkih kola na kojima su očevi i majke išli da po njivama traže svoje sinove; retkima je to spaslo život, a većini omogućilo pristojan pokop.

Aleksandra Tišmu je srećan sticaj okolnosti poštedeo ovakve sudbine; sa njegovim romanesknim junakom sreća se igrala drukčije i zapetljanije. On uspeva izbeći front i za trenutak će mu se činiti kako je sreća na njegovoj strani. I ne samo sreća.

O erotici u Tišminom delu bi se mogle pisati studije; u svetu *Širokih vrata*, ona nije samo zgodna zabava, kako je junak sebi predstavlja, već mračna sila koja moćno određuje njegovu sudbinu. U jednom trenutku, čini se, da mu je ona, pomalo paradoksalno, ali ipak, naklonjena. U svojim pokušajima da izbegne slanje na front junak se, zahvaljujući nekim gimnazijskim poznanstvima, nađe u vojnom orkestru; jedini je problem što ne zna ništa da svira. Ali se, gonjen svojom erotskom žudnjom, upusti u veze sa nekim damama iz tada raspuštenih javnih kuća. Ovaj detalj je zgodan jer je, opet, fiktivno autobiografski; u memoarskoj prozi Aleksandar Tišma nam priča kako ih je zaista upoznao u posleratnom Novom Sadu, ali da se nije sa njima upuštao u bilo kakve veze; nije ni sam siguran zašto, sklon je da to pripíše svojoj škrtosti. Junak romana nema takvih problema, ali se zato zarazi polnom bolešću.

Što se pokazuje, makar privremeno, kao srećna slučajnost. Orkestar u međuvremenu napusti Novi Sad; ali junak zato upadne, opet igrom slučaja, u propagandno odeljenje, mesto koje mu odgovara mnogo više, između ostalog zahvaljujući poznavanju stranih jezika, pre svega mađarskog; ako mađarski, u tom trenutku i na tom prostoru, uopšte možemo smatrati stranim jezikom. I sve se čini savršeno i rešenim i razrešenim; a onda stiže odmazda erotike.

Negde pred sam rat, junak je došao u vezu sa jednom grupom komunista. Nisu ga u nju uvele nikakve ideološke sklo-

nosti, čak ni radoznalost; a nisu mu se, zbog svog fanatizma i isključivosti (opet autobiografski detalj iz Tišmine memoarske proze) nimalo ni dopali. Razlog je bila devojka jednog od pripadnika te grupe; sa njom junak ima erotsku vezu, koja ni za njega ni za nju nema nikakvog ozbiljnijeg značenja; tako se veza i okončava, a junak više nema nikakvog razloga ni da produžava svoju vezu sa komunistima.

No za nekoga ko bi da zameni strahote fronta udobnošću propagandnog odeljenja ovaj biografski detalj, u datom trenutku, predstavlja strašnu mrlju na biografiji. Nepripadanje komunističkom pokretu je već bilo greh, kao i kasno uključivanje; nečije odbijanje da se pokretu pridruži, a da mu se ta prilika pružila bio je, u najboljem slučaju, jedva oprostiv greh, eventualno iskupiv na prvoj liniji fronta. I zato ovaj biografski detalj junak dobro i, čini mu se u trenutku, uspešno krije. Uspeva čak da dođe do praga onoga što bi njegov položaj konačno učvrstilo: predložiće ga za prijem u Partiju; tako se, isključivo sa velikim slovom moglo pisati za Komunističku partiju: prapovis je i te kako ideološki promenljiv.

Tada se pojavljuje Đurica, bivši mladić devojke zbog koje je junakovo petljanje sa komunistima i počelo. Za razliku od junaka, Đurica se, svim srcem, pokretu pridružio; ali će ga uhapsiti okupatorska policija i on će se, kako se opet tada a i dugo kasnije govorilo, loše držati.

Ovde treba biti oprezan. Đurica tvrdi kako je on svojim islednicima izgovarao samo ona imena koja bi pročitao na zatvorskim zidovima, dakle potpise već uhapšenih. Taktika kojoj su mnogi pribegavali; ili su priznavali svoje veze sa onima za koje su znali da su već, kako se opet govorilo, bili u šumi. No preživelo je činjenica da je preživeo uvek i trajno opterećivala.

Tako roman stiže do tačke koju bismo mogli opisati kao tragikomediju zabune: nesvestan koliko je njegov prijatelj iz mladosti u zapravo nesigurnom položaju, Đurica u njemu vidi mogućeg spasioca; i sve ovo će junaka dovesti do onog trenutka kada se čitalac sa njime oprašta: sledeće nedelje biće streljan.

Roman *Široka vrata* krije još jedan paradoks: to je mlađalački roman starog pisca. Tišma ga je započeo rano, ali nikada nije bio zadovoljan onim što je napisao. Okončao ga je tek pri kraju života i stvaranja. Možda u času kada se o onome mogućem a neostvarenom, što je moglo biti a nije, sa razlogom više razmišlja. Ali i sa surovom neminovnošću: ranije smo uspešno izbegavali smrt ali nas ona ipak, na kraju, pozudano sačeka.

U Borgesovoj priči „Skriveno čudo“ pisac Jaromir Hladik, 29. marta, malo pre devet, stoji pred nemačkim streljačkim strojem. Zna da će oni čekati devet sati da bi ga streljali. Smrt ga, naravno užasava ali ga najviše muči njegova nedovršena tragedija *Neprijatelji*. Narednik zaurla komandu, vojnici napere puške. Potom vreme stane; i on shvata da mu je Bog darovao godinu dana da svoje delo dovrši; to je skriveno čudo, samo za njega; streljački stroj će pucati u tačno određeno vreme ali on će, jedini na čitavom svetu, dobiti još godinu dana vremena. I u času kada pronade poslednji epitet, kap vode sklizne niz njegov obraz i plotun ga obori.

Jaromir Hladik je umro 29. marta, u 9.02. ujutro.

Radoslav Petković

ŠIROKA VRATA

Ovo mesto mi ne priliči; kada pomislim u kakvim sam opasnim godinama izbegao hapšenja i pogibiju, dođe mi da pesnicama nasrnem na zidove, da zatresem rešetke na prozoru, da zalupam na okovana zatvorska vrata i da zavičem: „Jeste li vi pri sebi? Znate li šta radite! I s kim to radite!“ Ali ne samo što mi je jasno da bi to bilo uzaludno već je ovaj novi položaj, položaj osuđenog na smrt, i u samom meni stvorio toliku zbrku da mi se čini, ako bi dotrčali, ne bih im više umeo reći „s kim to rade“.

Još prekjuche, dok sam se nadao oslobođenju ili bar nekoj lakšoj kazni, meni je to bilo jasno. Grozničavo, kroz sve dane i noći što ih provodim u ovom sobičku, pripremao sam se za izjavu koju ću dati prvim nadležnima koji kod mene budu ušli. Birao sam reči, zamišljao pokrete, tako da budu u isto vreme istiniti i uverljivi. „Vi ste na pogrešnom putu“, hteo sam da kažem, uz nevin pogled, možda i osmeh, koji bi ujedno molio za oprostaj zbog zabune koju sam stvorio. „Ja nisam ono što mislite. Nikakav borac koji je pogrešio. Nikakav revolucionar koga je slabost povelala na stranputicu. Ja sa svim vašim pravilima nemam nikakve veze. I prema tome, ne mogu da snosim zbog njih nikakve posledice. Izvinite, ali i uvidite da je tako.“